

Woord vooraf

Eén preek

In dit boekje treft de lezer één preek aan. Deze vaststelling vraagt wel om enige toelichting, want voor onze begrippen is de preek erg lang. Toen Alexander Comrie in de gemeente van Woubrugge, waar hij van 1735 tot 1773 gestaan heeft, voor de twaalfde of dertiende maal aan de behandeling van de Heidelbergse Catechismus wilde beginnen, bemerkte hij dat hij zijn oude preekschetsen, die met kleine letter en met bleke inkt geschreven waren, zelf bijna niet meer lezen kon. Hij besloot nieuwe schetsen te maken en bijzondere zorg eraan te besteden. Tevens wilde hij extra aandacht geven aan de dwalingen die in zijn tijd actueel waren en veel wat reeds door anderen vóór hem op goede wijze was weerlegd, weglaten. Comrie begon de Catechismus zó uitvoerig en grondig te bepreken, dat hij na vijftien maanden nog slechts zeven Zondagen had behandeld. Die preken gaf hij in druk uit. Verder heeft Comrie geen catechismuspreken meer gepubliceerd. Het resultaat was een machtig werk, dogmatisch van hoog niveau. In het bijzonder de verhandeling over Zondag 7 is heel belangrijk geworden. In dit boekje treft men deze preek afzonderlijk aan. Het bovenstaande zal duidelijk hebben gemaakt waarom de preek zo'n grote omvang heeft: deze preek is niet in één keer uitgesproken, maar is een latere bewerking door Comrie van verschillende preken.

Het uitgeven van de preken heeft overigens ook nogal wat voeten in aarde gehad. Naar aanleiding van de behandeling van het beeld van God (Zondag 3) had Comrie enkele kritische notities gemaakt bij het gevoelen van de Leidse hoogleraar Joan van den Honert, overigens zonder diens naam te noemen. Deze professor had namelijk een nogal gezocht onderscheid gemaakt tussen het beeld en de gelijkenis van God. Comrie had daar afstand van genomen. Om nu de volgens artikel 55 van de Dordtse Kerkorde vereiste approbatie te kunnen verkrijgen, was Comrie genoodzaakt vier bladzijden uit het reeds gedrukte stuk te laten verwijderen! In latere

uitgaven is overigens de gewraakte passage weer opgenomen.

De achtergrond: twisten over het geloof

Naar onze overtuiging is de in dit boekje uitgegeven preek van buitengewoon grote betekenis. Wie de preek goed wil verstaan, moet wel iets weten over de situatie in kerkelijk Nederland in de tijd waarin de schrijver haar heeft gehouden. Sinds de twintiger jaren van de achttiende eeuw werd de kerk in ons land ernstig in beroering gebracht door twisten over het geloof. De strijd liep over de vraag wat het *wezen* van het geloof is. Met andere woorden: wat behoort tot het zaligmakend geloof, dat niet gemist kan worden? Wie zich het woord van de apostel in de herinnering brengt, dat het zonder geloof onmogelijk is Gode te behagen (Hebr. 11:6) gevoelt onmiddellijk het belang van deze vraag. Het gaat maar niet om zaken van theoretisch-leerstellige aard, waarover men vrijblijvend enige beschouwingen ten beste zou kunnen geven. Nee, de zaken waarom het gaat zijn van directe betekenis voor het zalig worden! Dát gevoelde men in kerkelijk Nederland in de achttiende eeuw en dát maakte de strijd ook zo scherp. Aanleiding tot de strijd was de verschijning van het boekje *Korte uitlegginge van het gereformeerd geloof* van de hand van Theodorus van Thuynen, predikant van Dokkum. Dit in 1722 verschenen boekje blonk niet uit door begrip voor wat dominee Van Thuynen de 'fijnen' noemde. Wat hadden die 'fijnen' in zijn ogen misdreven? Wel, zij stelden dat het geloof niet zozeer zou bestaan in een vertrouwen in de vergeving der zonden, maar in een hongeren en dorsten naar Christus, dat aan het vertrouwen vooraf gaat. Dit hongeren en dorsten zou dan volgens de 'fijnen' het *wezen* van het geloof uitmaken, het vertrouwen in de schuldvergeving het *welwezen*. Van Thuynen pakte in zijn boekje nogal uit. Hij betichtte de 'fijnen' van remonstrantisme, ja, zelfs van de dwaling van het Concilie van Trente! Immers, ook de remonstranten en de roomsen ontkenden dat de zekerheid van de schuldvergeving tot het *wezen* van het geloof zou behoren. Bovendien wees Van Thuynen erop dat Zondag 7 van onze Heidelbergse Catechismus heel duidelijk het vertrouwen in de vergeving der zonden tot het geloof rekent. Tot het *wezen* van het geloof! Dat

komt er volgens Van Thuynen nu van, als men voet geeft aan mensen die uiterlijk vroom leven, maar die de kennis van Christus en het vertrouwen in de schuldvergeving missen!

Het is te begrijpen dat het scherpe boekje van de predikant van Dokkum niet onweersproken bleef. Niemand minder dan professor Antonius Driessen uit Groningen mengde zich in de strijd. Bij deze hoogleraar zou Comrie enkele jaren later gaan studeren en met hem zou hij ook zeer vertrouwelijk worden. Driessen schreef eerst zijn *Saulus bekeert* en later zijn *Het zaligmakend geloof tegen de verbastering van het gereformeerd geloof*. Het bleek in deze strijd om heel wezenlijke dingen te gaan die hun actualiteit vandaag nog niet verloren hebben. Driessen omschrijft in zijn laatstgenoemde werk een waar geloof als een door de Heilige Geest in het hart van de zondaar gewerkte *toestemming* van het getuigenis van het Woord Gods, dat in Christus gerechtigheid en sterkte zijn voor een heilzoekende zondaar. Het woord *toestemming* is hier cruciaal. Deze toestemming roept in het hart van de zondaar een begeerte naar Christus op; deze begeerte noemde Driessen nu de eigenlijke geloofsdaad. De begeerte naar en het toevlucht nemen tot Christus moet als de 'eerste geloofsdaad' volgens hem als de éérste trap van het geloof worden onderscheiden van het vinden van en verzadigd worden met Christus als de tweede trap van het geloof. Is de eerste trap er, dan is ook het *wezen* van het geloof er! Driessen verwijt Van Thuynen dat deze niet slechts aan de zwakgelovigen alle moed ontnemt, maar vooral dat hij ook het onderscheid wegneemt tussen algemene overtuigingen die ook in onwedergeborenen wel zijn en zaligmakende overtuigingen. Volgens Driessen zijn de kennis, de toestemming en het vertrouwen waarover Zondag 7 van de Catechismus spreekt, *op elkaar volgende* geloofsdaaden. De laatste, het vertrouwen, behoort volgens hem tot het *welwezen* van het geloof.

De strijd over het *wezen* van het geloof beroerde de kerk in ons land diep. De Utrechtse hoogleraar F.A. Lampe mengde zich in de strijd. Hij nam het voor Driessen op, hoewel genuanceerd. Lampe beriep zich onder meer op Gomarus, die het vertrouwen in de vergeving der zonden had gerekend tot het *welwezen* van het geloof. Beide

partijen kregen natuurlijk hun aanhang. De Dordrechtse predikant C. Vrolijkert koos voor Van Thuyne partij in zijn *Twee godgeleerde oefeningen*. Daartegenover vertolkte Wilhelmus Schortinghuis in zijn bekende werk *Het innige Christendom* het standpunt van Driessen en Lampe. Een bondige samenvatting van de strijd geeft ds. G.H. Kersten in zijn *Gereformeerde Dogmatiek* als hij schrijft:

'In het midden der 18^e eeuw is onder de Nederlandsche godgeleerden *verschil gerezen over het wezen des geloofs*, met name over de vraag, of de verzekering tot het wezen des geloofs behoort. *Brakel* ontkende dit. Hij beschouwde de verzekering als vrucht van het geloof en rekende het hongeren en dorsten naar Christus onder het toevluchtnemend geloof, behoorend tot het wezen en de verzekering tot het welwezen des geloofs. *Theodorus van der Groe* leerde, dat de verzekerdheid een wezenlijk bestanddeel van het geloof is en werd daarover heftig aangevallen door *Jacob Groenewegen*, die wel meermalen onbesuisd uit den hoek kwam. *Theodorus van Thuyne*, met wien *Ph. Themmen* het eens was, bestreed *Brakel*; volgens hem bestond het geloof in een verzekerd vertrouwen. *Driessen* en *Lampe* namen het voor *Brakel* op. A. Driessen zag in het wezen des geloofs, dat zich openbaart in hongeren en dorsten naar de gerechtigheid van Christus, een *toevluchtnemend* vertrouwen, waaruit het verzekerd vertrouwen ontspruit. *Comrie* droeg leed over deze twisten ...' (*Gereformeerde Dogmatiek*, Utrecht, 1966, deel II, blz. 164).

Comries standpunt in de twisten

In deze diep ingrijpende twisten heeft ook *Comrie* zijn positie moeten bepalen. Hij heeft zijn gevoelens over deze dingen het meest helder verwoord in zijn *Stellige en praktikale verklaring van de Heidelbergse Catechismus* bij de verklaring van Zondag 7. Wanneer hij is toegekomen aan de vraag wat onder een oprecht geloof moet worden verstaan, verklaart *Comrie* dan eerst wat zulk een geloof *niet* is:

'Als hier van het *geloof* gesproken wordt, zo moeten wij daardoor niet verstaan enige daad of werkzaamheid van de mens of van de ziel der mensen. Dit moeten wij aanmerken tegen hen, die nooit

anders van het geloof denken of spreken, dan als van een daad en werkzaamheid, waardoor een zeker gewrocht veroorzaakt of te weeggebracht wordt. Hoewel velen, die aldus spreken en denken, het niet zien, zo is deze stelling nochtans niet alleen de eigenlijke ziel van de leer der remonstranten (...) maar het is in zijn grondslag bovendien sociniaans en paaps' (blz. 78).

Als het geloof niet anders dan een daad is waardoor wij gerechtvaardigd worden, dan is het volgens *Comrie* 'zo klaar als de zon aan de hemel' dat wij gerechtvaardigd worden uit en door de werken. En dat is zo 'paaps' als het maar zijn kan. Met grote nadruk bevestigt hij dat het zó belangrijk is dat hier door het geloof geen daad of werkzaamheid moet worden verstaan, dat als men hieraan begint te tornen men 'de gehele leer doet wankelen'. Hij wijst erop dat de Catechismus in Zondag 7 niet zegt dat wij door *te geloven*, maar door *het geloof* Christus worden ingelijfd. Dit woord *geloof* geeft te kennen:

'...de genade of de hebbelijkheid van het geloof, waaruit de daden van *het geloven* voortvloeien en geoefend worden. U behoort uw eigen taal te verstaan en te begrijpen, dat er onderscheid is tussen *geloofen geloven*. Onthoud het in het vervolg: *geloof* geeft te kennen de genade des geloofs of de ingestorte hebbelijkheid, maar *geloven* geeft te kennen de werkzame daden, uit dat *geloof* voortkomende. Zo is het in alle andere opzichten: het *gehoor* is niet het *horen*; het ene is het zintuig, het andere de werkzame gewaarwording van wat door het *gehoor* als een *lijdelijk zintuig* ontvangen wordt. (...) Ik zal u maar alleen te binnen brengen, hoe nauwkeurig de Dordtse vaders dit onderscheid in het oog gehouden hebben in het derde en vierde artikel tegen de remonstranten, de hebbelijkheid van de daad onderscheidende' (blz. 79).

Nadat *Comrie* zo duidelijk gemaakt heeft dat het geloof geen werkzaamheid of daad kan zijn en dus wat het *niet* is, gaat hij ertoe over te zeggen wat het *wel* is:

'Wij verstaan hier dan door het geloof een ingestorte hebbelijkheid

of vermogen, dat God de Heilige Geest in de harten van de uitverkorenen instort, tegelijk met de nieuwe natuur, als deszelfs eerste en voornaamste deel, waardoor zij een vermogen, uit Christus en van Christus in hen overgaande, ontvangen, om al de indrukken, die het Goddelijk Woord op dit vermogen of deze hebbelijkheid maakt, te ontvangen en volgens de ontvangen indrukken van het Woord, omtrent al de gedeelten van dat Goddelijk Woord werkzaam te zijn, overeenkomstig met de natuur van dit ingestorte vermogen en die teksten, welker inhoud met een bovennatuurlijk licht tot de ziel gebracht worden, en van dit nieuwe vermogen ontvangen worden (...)’ (blz. 81).

Het zou een misverstand zijn, te menen dat Comrie deze gedachten hier voor het eerst of hier als eerste ontvouwt. In zijn *Verhandeling van enige Eigenschappen des zaligmakenden Geloofs* sprak hij reeds negen jaar eerder, zij het in een iets ander verband, van het vermogen (*potentia*) dat tot dadelijkheid (*ad actum*) gebracht wordt (uitgave 1930, blz. 248). Prof. dr. C. Graafland heeft erop gewezen dat reeds een eeuw vóór Comrie een verwante geloofsbeschouwing te vinden is bij Dionisius Spranckhuysen (*De zekerheid van het geloof*, blz. 219). In de belangrijke en invloedrijke preek over Zondag 7 betoogt Comrie verder dat, hoewel de hebbelijkheid (*habitus*) tot de dadelijkheid (*actus*) komen moet, de hebbelijkheid daarom in zichzelf nog niet onvolkomen is. Zo kan de smaak volmaakt zijn, hoewel zij nooit zoet heeft geproefd. Doorgaans verloopt er, aldus Comrie, niet veel tijd tussen de inplanting van het geloofsvermogen en de eerste geloofsdaden. De *habitus* komt tot de *actus* door de werking van de Heilige Geest, Die het Woord tot het geloofsvermogen brengt en de geloofsdaden veroorzaakt:

‘De werkzaamheden uit dit beginsel voortvloeiende, komen overeen met die gedeelten van het Goddelijke Woord, waarmee en waardoor het God de Heilige Geest behaagt, op dit vermogen te werken. Werkt Gods Geest door de wet op dit ingewrochte geloof, dan wordt de mens, die het geloof oefent, van zijn zonden en ellende op een zaligmakende wijze zo overtuigd, dat hij waarlijk zich zo kennende, zijn ellende betreurt, zijn zonden belijdt en zich

voor God schaamt. Werkt Gods Geest door het Evangelie op het ingewrochte geloof, Jezus in het Evangelie openbarende aan de ziel, dan werkt het geloof omtrent de Middelaar, zoals Hij ontdekt wordt, van verre of nabij, in begeren, verlangen, hongeren, dorsten, vluchten, enzovoort, zo Hij van verre gezien wordt. Maar zo Hij van nabij aan de ziel geopenbaard wordt in het woord van het Evangelie, dan in aannemen, omhelzen, vertrouwen en verlaten van zichzelf op Hem met de volste gerustheid en verzekering’ (blz. 83).

Comrie onderscheidt drie *geloofsdaden*, namelijk kennis, toestemming en vertrouwen. Géén van deze drie daden mag de *actus formalis fidei*, de eigenlijke of volkomen daad van het geloof, worden genoemd. Zoals drie lijnen op zichzelf nog geen driehoek vormen, zo maken de drie daden van het geloof het geloof nog niet. Van een oprecht geloof is eerst sprake als er een ‘combinatie van alle wezenlijkheden’ is. Nu wordt duidelijk welke positie Comrie inneemt in de twisten over het geloof in zijn tijd. Evenals Theodorus van der Groe hield hij staande dat het vertrouwen tot het *wezen* van het geloof behoort. Het behoort namelijk tot de natuur van het ‘ingewrochte geloof’ (de *habitus*). Maar omdat deze niet altijd geoefend wordt, kan Comrie ergens tot de duidelijke uitspraak komen:

‘...dat wij zeer gaarne betuigen, dat wij het niet met die houden, die stellen, dat al het genoemde geen zaligmakend werk zijn zou, totdat de ziel met bewustheid in een dadelijke en wederzijdse onderhandeling met Christus komt’ (*Eigenschappen*, blz. 132).

Zo heeft Alexander Comrie een evenwichtig tussenstandpunt ingenomen in de scherpe strijd.

Bij deze uitgave

Zoals we reeds opmerkten, is de preek over Zondag 7 die de lezer van dit boekje voor zich heeft liggen, een lange preek. In deze uitgave is gepoogd het geheel overzichtelijker te maken door het aanbrenge van een hoofdstukindeling. Als leidraad is daarbij gebruik gemaakt van het overzicht dat dr. A.G. Honig, de bekende schrijver van het proefschrift over Comrie, heeft gegeven in de uitgave van de preek uit 1896, verschenen bij J.J. Groen & Zoon te Leiden.

Passages en woorden die Comrie wilde benadrukken, hebben in de oorspronkelijke uitgave (Amsterdam, Nicolaas Byl, 1753) een afwijkende typografie. In deze uitgave is dat aangegeven door middel van *cursiveringen*.

De betekenis van de preek

De vraag zou gesteld kunnen worden of een lange en niet zo gemakkelijk leesbare preek uit de achttiende eeuw het waard is tegen het einde van de twintigste eeuw nog eens opnieuw uitgegeven te worden. We willen deze vraag zonder enige aarzeling bevestigend beantwoorden. We hebben daar drie redenen voor.

In de eerste plaats hebben we in deze preek een klassiek document voor ons liggen uit de nadagen van de beweging van de Nadere Reformatie. Het is van wezenlijk belang dat iemand die de gereformeerde religie zegt lief te hebben, zich ook in de bronnen verdiept. Welnu: hier ligt een van die bronnen voor ons. Laat het toch niet zo zijn dat we de 'oude schrijvers' alleen maar prijzen of een en ander *over* hen lezen: laten we hen *zelf* lezen!

In de tweede plaats worden in deze preek thema's aangesneden die in onze tijd nog niets van hun actualiteit hebben verloren. Er is zelfs méér aan de orde dan alleen actualiteit: de dingen die Comrie aan de orde stelt zijn van zo groot belang voor het *geestelijk leven*. Ze raken ons zielenheil en hebben eeuwigheidswaarde. We noemen nu alleen maar vragen als: wat is de inlijving in Christus? Wat is het aannemen van Christus? Wat is het wezen van het ware geloof? Het zal de lezer duidelijk zijn dat hier meer aan de orde is dan actualiteit of wetenswaardigheid.

Tenslotte: naar onze overtuiging is deze preek van grote invloed geweest op de prediking van onze tijd. Iemand als ds. G.H. Kersten heeft de waarde ervan helder ingezien. Wie zijn preken leest, herkent op bijna elke bladzijde de invloed van Alexander Comrie. Het heilige evenwicht tussen een teer omgaan met de allereerste ritselingen van het werk van de Heilige Geest enerzijds en het geen rust geven van de zielen buiten het volbrachte borgwerk van de Middelaar anderzijds is zowel voor Comrie als voor Kersten kenmerkend. De prediking van ds. Kersten heeft op haar beurt

weer de prediking binnen bepaalde sectoren van wat wij aanduiden als de gereformeerde gezindte diepgaand beïnvloed. Wie daarom zorgvuldig kennis neemt van wat Comrie in de preek over de zevende Zondag zeggen wil, zal de door ons bedoelde prediking ongetwijfeld beter gaan verstaan en meer gaan waarderen.

Men heeft Comrie wel verweten dat de invloed van de filosofie van Aristoteles hier ten koste is gegaan van het spreken van de Schrift, maar dit verwijt schijnt ons te goedkoop. Of een gedachtengoed schriftuurlijk is, wordt minder bepaald door de terminologie waarmee het onder woorden wordt gebracht dan door de inhoud ervan.

Het is onze hartelijke wens dat de Heere het lezen van deze preek zou willen zegenen voor velen die haar lezen.

Capelle aan den IJssel, voorjaar 1998

ds. A. Moerkerken

Enige literatuur over Alexander Comrie

- A.J. van der Aa, *Biographisch Woordenboek der Nederlanden*, Haarlem, deel III, 655-657.
- J.P. de Bie en Loosjes, *Biographisch Woordenboek van Protestantse Godgeleerden in Nederland*, 's Gravenhage, deel II, 184-192.
- T. Brienen e.a., *De Nadere Reformatie*, 's Gravenhage, 1986, 315-347 (C. Graafland).
- M. Golverdingen, 'De strijd van Comrie en Holtius tegen de tolerantiegedachte', 12 artikelen in *De Saambinder*, maart tot juni 1995 (Jaargang 73).
- W. van Gorsel, *De ijver voor Zijn huis*, Groede, 1981, 109-115.
- C. Graafland, *De zekerheid van het geloof*, Wageningen, 1961, 218-233.
- A.G. Honig, *Alexander Comrie*, Utrecht, 1892.
- A.G. Honig, *Van Comrie tot de Cock*, Kampen, 1934.
- O.J. de Jong, *Nederlandse kerkgeschiedenis*, Nijkerk, 1972, 276, 277.
- G.H. Kersten, *De Gereformeerde Dogmatiek voor de gemeenten toegelicht*, Utrecht, 1966, deel II, 162-166.
- L. Knappert, *Geschiedenis der Nederlandsche Hervormde Kerk*, Amsterdam, 1912, deel II, 88-92.
- J.C. Kromsigt, *Wilhelmus Schortinghuis*, Groningen, 1904.
- H. Paul, 'Ds. Alex. Comrie en de Reformatie', in: *Documentatieblad Nadere Reformatie* VI/4, 1982, 125 vv.
- J.H.R. Verboom, *Alexander Comrie, predikant te Woubrugge*, Utrecht, 1964.
- M.J.A. de Vrijer, *Schortinghuis en zijn analogieën*, Amsterdam, 1942, 151-194.